

O'ZBEK TILIDA ACHINISH MA'NOSINING QO'LLANILISHI

Rahimova Sadoqat

TerDU magistranti

Lingvistika: o'zbek tili

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o'zbek tilida achinish ma'nosining qo'llanilishi, achinish ma'nosini ifodalagan formalardan oldin yo keyin kelishida, ma'nosi jihatdan unga mos keladigan boshqa so'zlarni ham ishlatilishi, leksik parallellik hodisasining yuzaga kelish sabablarini, ifodalanish usullarini aniqlash kabi jihatlari, tarjima va til o'rgatish jarayonida leksik parallellik muammolari bo'yicha qarashlari haqida batafsil bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *achinish ma'nosi, affiks, shakl o'xshashligi, ma'no farqi, tashqi lingvistik omillar, ma'no taraqqiyoti, leksik parallellik, hodisa, lingvistik tadqiqotlar.*

Kirish:

Turkiy tillar oilasi jahon tillari tizimidagi eng qadimgi tillar oilasidan biri bo'lib, 30 ta tilni o'z ichiga oladi. Ularning barchasi bitta umumiy ona tilidan – qadimgi turkiy tildan kelib chiqqan bo'lishiga qaramay, ularning har biri o'ziga xos, o'ziga xos rivojlanish tarixiga ega. Ya'ni o'zbek, turkman, turk, qozoq, qirg'iz, yoqut, chuvash, boshqird, ozarbayjon, xakas kabi tillar ushbu tillarda so'zlashuvchi xalqlar, jamiyatlar taraqqiyoti, tabiiy-geografik sharoiti, ijtimoiy sharoiti ta'sirida turli lisoniy o'zgarishlarga uchragan. siyosiy taraqqiyot va turmush tarzi. Aynan mana shunday o'zgarishlar natijasida turkiy tillarda shakl jihatdan bir xil bo'lgan so'zlarning ma'nolarida o'zgarishlar yuz bergan, ularning ayrimlari qarama-qarshi ma'no kasb etgan. Leksik parallellarni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki chet tillarini o'rganish nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega. Xususan, qarindosh tillar o'qitiladigan fakultetlarda leksik parallellikka alohida e'tibor qaratish lozim. O'qituvchi uchun avval tanish bo'lgan tildagi so'z bilan o'xshash shaklga ega bo'lgan so'zni ko'rganda, uni beixtiyor shu tildagi ma'no bilan bog'laydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

Ma'lumki, achinish ma'nosini ifodalagan formalardan oldin yo keyin kontekstda, ko'pincha, ma'nosi jihatdan unga mos keladigan boshqa so'zlar ham ishlatiladi. Bu so'zlar -gina affiksi bilan ifodalagani modal ma'noni konkretlashtiradi, bo'rttiradi, ta'kidlaydi.

Hozirgi o'zbek tilida ona, ba'zan ota so'ziga qo'shilib, shu otlarning modal formasini yasaydigan -zor affiksi genetik jihatdan zor so'ziga (-zor

affiksiga emas) bog'liqdir. -zor affiksi orqali yasalgan forma ortiq achinish yuttenkasiga ega bo'lgan hurmat, ehtirom ma'nosini ifodalaydi. -zor affiksidan oldin ko'pincha «i», «yi» orttirilgan holatlar uchraydi.

Kuzatishlarimiz natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. -gina affiksini (variantlari bilan birga) kichraytirish-erkalash affiksi deb nomlash, bizningcha ham, maqsadga muvofiqdir. Chunki bu affiks orqali ifodalaydigan kichraytirish ma'nosi erkalash-suyish ma'nosi bilan uyg'unlashib ketgan bo'lib, ular orasiga qat'iy chegara qo'yib bo'lmaydi— unda ham kichraytirishning, ham erkalashning ulushi bo'ladi. Bu ulushning ko'p yoki kamligiga qarab, affiksning so'zga qo'shgan modal ma'nosi ma'lum darajada aniqlanadi, farqlanadi. Shuning uchun ham -gina (-kina, -qina) affiksini olgan ot yoki otlashgan so'z goh sof erkalash, goh kichraytirish-erkalash, goh achinish kabi ma'nolarni anglatishi mumkin.

Bunday ma'nolar kontekst yordamida anglashiladi. Chog'ishtiring: Bu bolagina — sen, bu qizcha — men o'zim (S. Ulug'zoda). Qizgina ham kulgiga to'lib, Atrofiga nazar tashladi (H. Olimjon). Birinchi misoldagi bolagina formasi kichraytirish ma'nosini, ikkinchi misoldagi qizgina formasi esa ham kichraytirish, ham erkalash ma'nosini ifodalaydi.

2. -gina affiksi bilan yasalgan formaga nisbatan ishlatilgan kichraytirish-erkalash termini shartli, chunki bunday formalar kichraytirish-erkalash ma'nolaridan tashqari, erkalash-suyish, achinish, ta'kid, ba'zan esa kesatish, ironiya, kamsitish kabi modal ma'nolarni ham ifodalaydi. Shuning uchun ham K. Sharafutdinovning «...-gina affiksi (suffiksi deb berilgan) o'zbek tilida faqat erkalashni ifodalash uchun xizmat qiladi» degan fikriga qo'shilib bo'lmaydi. S. Mutallibovning esa «Hozirgi o'zbek tilida uni kichraytirish ma'nosida qo'llash toraygan bo'lsa ham, erkalash va boshqa ma'nosi ancha kengaygan» degan fikrida ma'lum asos bor.

Natijalar:

Otlarga -gina (-kina.-qina) affiksini qo'shish bilan, ajratish-yakkalash formalaridan tashqari, kuchaytiruv va ta'kid formalari yasaladi. Bunda ham ot orqali ifodalangan leksik ma'noni ta'kidlash, kuchaytirish, achinish, erkalash, erkalash-suyish ma'nolari anglashiladi.

Turkiy tillar oilasi jahon tillari tizimidagi eng qadimgi tillar oilasidan biri bo'lib, o'z tarkibida 30 ta tilni birlashtiradi. Ularning barchasi bitta umumiy ona tilidan – qadimgi turkiy tildan kelib chiqqan bo'lishiga qaramay, ularning har biri o'ziga xos, o'ziga xos rivojlanish tarixiga ega. Ya'ni o'zbek, turkman, turk, qozoq, qirg'iz, yoqut, chuvash, boshqird, ozarbayjon, xakas kabi tillar ushbu tillarda so'zlashuvchi xalqlar, jamiyatlar taraqqiyoti, tabiiy-geografik sharoiti, ijtimoiy sharoiti ta'sirida turli lisoniy o'zgarishlarga uchragan. siyosiy

taraqqiyot va turmush tarzi. Aynan mana shunday o'zgarishlar natijasida turkiy tillarda shakl jihatdan bir xil bo'lgan so'zlarning ma'nolarida o'zgarishlar yuz bergan, ularning ayrimlari qarama-qarshi ma'no kasb etgan.

Tillararo leksik parallellar universal lingvistik hodisadir. Ular o'zaro bog'liq va qarindosh bo'lmagan tillar orasida paydo bo'ladi. Ular ko'pincha ikki qarindosh tillar orasida joylashgan. O'zbek va turkiy, o'zbek va qozoq tillari o'rtasidagi leksik parallelliklar ikki turdosh tildagi umumiy turkiy so'zning semantik o'zgarishlari natijasida vujudga kelgan.

Muhokama:

Uch turkiy tildagi so'zlarning ma'nolarini qiyoslash orqali bir paytlar bir xil so'zlarning turli ma'no kasb etganligi sabablari aniqlanadi va bu so'zlarni "leksik parallel" umumiy atamasi birlashtiradi. Ushbu tadqiqot turli usullarga asoslanadi: qiyosiy-tarixiy, leksikografik manbalardan lingvistik materialni tanlab olish usuli, qiyosiy va komponentli tahlil usuli, lingvistik tadqiqotning qiyosiy-parametrik usuli. Leksik parallellarni o'rganish so'zlarning asl ma'nosini, har bir tilning o'ziga xos rivojlanish yo'lini, ma'lum bir tilda so'zlashuvchilarning dunyoni idrok etish usullarini aniqlashga va dunyoning lingvistik manzarasi bo'yicha xulosalar chiqarishga imkon beradi. bu odamlarga xosdir.

Tillararo leksik parallellar universal lingvistik hodisadir. Ular o'zaro bog'liq va qarindosh bo'lmagan tillar orasida paydo bo'ladi. Ular ko'pincha ikki qarindosh tillar orasida joylashgan. O'zbek va turkiy, o'zbek va qozoq tillari o'rtasidagi leksik parallelliklar ikki turdosh tildagi umumiy turkiy so'zning semantik o'zgarishlari natijasida vujudga kelgan. Chet tillarini o'rganish jarayonida leksik parallellik talabalar uchun ma'lum bir qiyinchilik tug'diradi. Biroq, yuqorida ko'rsatilgan yondashuvlarni qo'llash orqali bu qiyinchiliklardan qochish mumkin.

Xulosa:

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, agar ilgari tillararo leksik parallellar, birinchi navbatda, har bir tilning o'ziga xos rivojlanish yo'llarini tushuntirish maqsadida o'rganilgan bo'lsa, endilikda ular ona tilida so'zlashuvchilarning lingvistik ongini rivojlantirish, xalqlarning madaniy dunyosini lingvistik prizma orqali kuzatish va xulosalar chiqarish maqsadida o'rganilmoqda. Leksik parallellarni o'rganish so'zlarning asl ma'nosini, har bir tilning o'ziga xos rivojlanish yo'lini, ma'lum bir tilda so'zlashuvchilar tomonidan dunyoni idrok etish usullarini aniqlashga va uning lingvistik tasviri haqida xulosa chiqarishga imkon beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.** Abdullayeva M. "O'zbek tili va adabiyotini o'qitish texnologiyalari va loyihalashtirish" fanidan ma'ruzalar matni. – T., 2017.
- 2.** Usmonova K., Xayitov A. Ona tili va adabiyot fanlarini o'qitishda ta'lim texnologiyalaridan foydalanish. Toshkent, 2011.
- 3.** To'qliyev B., Niyozmetova R. va b. Til adabiyot ta'limining zamonaviy texnologiyalari. Toshkent, 2011.
- 4.** Abdurazzoqova D. "Interfaol metodlar: nazariya, amaliyot, tajriba" Pedagoglar uchun qo'llanma. Toshkent-2013 .
- 5.** Karimova V.M., Sunnatova R.I., Tojiboyeva R.N. Mustaqil fikrlash. – T.:Sharq, 2000.